

УДК 631.012 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2226-0099.2024.138.24>

ПОТЕНЦІАЛ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА МОЖЛИВОСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ

Томашук І.В. – Phd,

доцент кафедри економіки та підприємницької діяльності,

Вінницький національний аграрний університет

Горобчук Р.О. – магістрант,

Вінницький національний аграрний університет

У статті розглядається потенціал аграрного сектора України, що є однією з ключових складових національної економіки. Аналізуються основні чинники, що впливають на розвиток аграрного сектора, а також перспективи підвищення його ефективності в умовах сучасних викликів. Обґрунтовано потенційні шляхи підвищення конкурентоспроможності української агропродукції на міжнародних ринках та заходи, спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектора. Основну увагу приділено оцінці природних, трудових і інфраструктурних ресурсів, а також технологічних і соціальних аспектів, які впливають на ефективність аграрного виробництва. Аналізуються проблеми аграрного сектора, такі як недостатня модернізація та інвестиційні труднощі, а також соціальні виклики, зокрема старіння населення в сільських районах. Обговорюються можливості підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств через впровадження інноваційних технологій, розвиток кооперативного руху та екологічно чистих практик. Наголошується, що в умовах війни та економічної нестабільності особливо важливими є питання відновлення аграрного сектору, адаптації до нових ринкових умов та зменшення негативних впливів військового конфлікту на виробництво і експорт агропродукції. Вказується, що інновації, такі як точне землеробство та цифровізація, відіграють важливу роль у підвищенні ефективності та зниженні витрат. Зокрема, наголошується на необхідності розвитку переробної промисловості для підвищення доданої вартості продукції та забезпечення робочими місцями у сільській місцевості. Крім того, підкреслюється важливість підтримки соціальної інфраструктури, освітніх програм і наукових досліджень для розвитку людського капіталу. Зроблено висновки, що для реалізації потенціалу аграрного сектору необхідна співпраця держави, приватного сектору та наукових установ, а також створення сприятливих умов для інвестицій та розвитку інфраструктури.

Ключові слова: потенціал, аграрний сектор, сільськогосподарська продукція, ефективність, перспективи, сталий розвиток.

Tomashuk I.V., Horobchuk R.O. Socio-economic potential of the agrarian sector of Ukraine: prospects for development and opportunities for improving the efficiency of its use

The article considers the potential of the agrarian sector of Ukraine, which is one of the key components of the national economy. The main factors influencing the development of the agricultural sector, as well as the prospects for improving its efficiency in the face of modern challenges, are analyzed. The article also discusses potential ways to increase the competitiveness of Ukrainian agricultural products in international markets and measures aimed at ensuring sustainable development of the agricultural sector. The main attention is paid to the assessment of natural, labor and infrastructure resources, as well as technological and social aspects that affect the efficiency of agricultural production. The problems of the sector, such as insufficient modernization and investment difficulties, as well as social challenges, in particular the aging of the population in rural areas, are analyzed. The possibilities of increasing the competitiveness of agricultural enterprises through the introduction of innovative technologies, the development of the cooperative movement and environmentally friendly practices are discussed. In the context of war and economic instability, the issues of restoring the agricultural sector, adapting to new market conditions and reducing the negative impact of the conflict on the production and export of agricultural products are especially important. Innovation, such as precision agriculture and

digitalization, play an important role in improving efficiency and reducing costs. In particular, emphasis is placed on the need to develop the processing industry to increase the added value of products and provide jobs in rural areas. In addition, the importance of supporting social infrastructure, educational programs and scientific research for the development of human capital is emphasized. To realize the potential of the agricultural sector, cooperation between the state, the private sector and scientific institutions is necessary, as well as the creation of favorable conditions for investment and infrastructure development.

Key words: *potential, agricultural sector, agricultural products, efficiency, prospects, sustainable development.*

Постановка проблеми. Аграрний сектор України є одним із ключових компонентів національної економіки. Завдяки сприятливим природним умовам та багатим ресурсам, країна має значний потенціал у виробництві сільськогосподарської продукції. Проте ефективне використання цього потенціалу залишається викликом, що вимагає комплексного підходу до розробки та впровадження стратегій розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження потенціалу аграрного сектора України, а також у розвиток перспектив його підвищення зробили українські вчені, такі як В. Дятлова [6], Г. Калетнік [9], І. Гончарук [1], І. Томашук [2], Т. Лункіна [10], О. Хаєцька [13], А. Сахно [12] та інші. Водночас питання ефективного використання потенціалу потребують подальших наукових досліджень, з огляду на динамічні зміни в економічному середовищі, підвищення вимог до продуктивності аграрного сектора, а також необхідність адаптації до нових умов ринку та технологічних інновацій.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі потенціалу аграрного сектора України, визначенні перспектив його розвитку та дослідженні можливостей підвищення ефективності його використання. У статті передбачається розкрити основні чинники, що впливають на розвиток аграрного сектора, та запропонувати стратегічні підходи для максимального використання його ресурсів і можливостей, з метою забезпечення сталого економічного зростання та підвищення рівня життя населення в сільських районах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор України завжди був ключовою складовою національної економіки, забезпечуючи продовольчу безпеку, створюючи робочі місця та сприяючи розвитку сільських територій. Однак в умовах сучасних економічних викликів, глобальних змін клімату та структурних зрушень у світовому сільському господарстві, важливість оптимального використання потенціалу аграрного сектора стає ще більш актуальним.

Потенціал аграрного сектора України включає низку факторів, таких як природні ресурси, трудові ресурси, інфраструктуру, технології та інновації, а також соціальний капітал у вигляді досвіду і традицій сільського господарства. Природні умови України сприяють вирощуванню різноманітних сільськогосподарських культур, зокрема зернових, соняшнику, овочів та фруктів. Крім того, країна має значні площі родючих земель, які можуть забезпечити високі врожаї за умови ефективного використання агротехнологій.

Однак, попри значний потенціал, аграрний сектор стикається з низкою проблем, що обмежують його розвиток. До них належать недостатня модернізація виробничих процесів, низький рівень інвестицій, відсутність ефективної державної підтримки, а також соціальні проблеми, зокрема зниження чисельності та старіння населення в сільських районах.

Аграрний сектор України володіє потужними ресурсами, зокрема, майже чвертю світових запасів родючих чорноземів. Ці природні умови створюють

можливості для вирощування різноманітних сільськогосподарських культур, що робить країну важливим гравцем на світовому ринку продовольства.

В умовах повномасштабної війни аграрний сектор України стикається з численними викликами, такими як дефіцит фінансових ресурсів та зростання собівартості виробництва. Проте, відновлення аграрного сектору на сучасних засадах може стати рушієм для розвитку суміжних галузей, таких як переробка агропродукції, харчова промисловість, біоенергетика та аграрне машинобудування.

Сучасні соціально-економічні зміни в аграрному секторі економіки України змушують суб'єктів господарювання шукати ефективні інструменти для підвищення конкурентоспроможності підприємств та забезпечення їх розвитку. Одним із таких інструментів є соціальна активність, яка включає реалізацію програм розвитку соціальної інфраструктури, створення систем соціального захисту працівників та охорону довкілля. Поняття соціально активних аграрних підприємств є відносно новим для України і потребує подальшого дослідження та вирішення ряду питань. Більшість керівників аграрних підприємств України не усвідомлюють важливості соціальної активності, що стримує їх від витрат часу та ресурсів на ці ініціативи; інші, хоч і розуміють її значення, через свій менталітет відкидають необхідність власної участі [1].

Сільське господарство України є важливою складовою національної економіки, забезпечуючи основи продовольчої, економічної, екологічної та енергетичної безпеки, а також сприяючи розвитку технологічно пов'язаних галузей і соціально-економічному розвитку сільських територій [2].

Аграрний сектор стабільно постачає населення України якісною, безпечною та доступною їжею. В умовах інтеграції в світовий економічний простір, посилення глобалізації та лібералізації торгівлі виникає потреба в адаптації до нових і постійно змінних умов, що вимагає подальшого вдосконалення аграрної політики. Український аграрний сектор, маючи потенціал виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, може стати рушійною силою розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції в світовий ринок. Одночасно з цим, зростання доходів сільського населення, яке складає понад третину всього населення країни, може дати мультиплікативний ефект у розвитку інших галузей національної економіки [10].

В умовах війни між російською федерацією та Україною, яка триває вже більше двох років, Україна стикається з загрозою зниження виробництва сільськогосподарської продукції. Це обумовлено скороченням посівних площ через те, що значна частина територій України нині забруднена вибухонебезпечними снарядами, зокрема мінами, які залишилися після відступу армії країни-агресора. Інші посівні території перебувають під окупацією російської федерації (переважно на сході та півдні України) або знаходяться в зоні активних бойових дій. Крім того, ситуацію ускладнюють логістичні проблеми в зоні бойових дій та загальне зменшення інвестицій у цю галузь через повномасштабне вторгнення росії на територію України.

Сільське господарство України є важливою частиною національного економічного комплексу. Розвиток цієї галузі залежить від загального стану економіки країни, на який значно впливає динаміка ключових показників аграрного сектору. Так, у динаміці за даними статистичних досліджень, спостерігаються незначні коливання площ під виробництво зернових та зернобобових культур, зі зменшенням площ за період 2019–2023 роки на 4333 тис. га. Крім того, прослідковується низхідна тенденція посівних площ і інших сільськогосподарських культур

(табл. 1). Також розглянемо динаміку посівних площ сільськогосподарських культур під урожай 2024 рік за категоріями господарств (табл. 2), де прослідковується незначне збільшення посівів зернових та зернобобових культур у порівнянні з 2023 р. на 0,4%.

Україна має розвинений продовольчий комплекс, який спроможний не лише повною мірою забезпечити населення країни харчовими продуктами, а й формувати активну позицію країни на міжнародних ринках низки ключових агропродовольчих товарів.

Таблиця 1

**Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур
за 2019–2023 роки, тис. га**

Роки	Культури зернові та зернобобові	Бурак цукровий фабричний	Соняшник	Картопля	Культури овочеві	Площа насаджень культур плодкових та ягідних
2019	15318	222	5928	1309	452	225
2020	15392	220	6457	1325	464	219
2021	15995	227	6622	1283	460	217
2022	12171	184	5293	1208	378	193
2023	10985	250	5220	1210	397	187
<i>Відхилення 2023 р. (+/-) 2019 р.</i>						
X	-4333	28	-708	-99	-55	-38

Джерело: сформовано на основі [5]

Завдяки традиційно потужному продовольчому експорту Україна є одним з гарантів продовольчої безпеки у світі. До повномасштабної війни за обсягами експорту Україна входила до п'ятірки найбільших експортерів зернових у світі, експортували $\frac{3}{4}$ від того, що виробляли, внутрішнє споживання зернових становило лише 20–25%. Україна постачала 10% світового експорту пшениці, понад 14% кукурудзи і понад 47% соняшникової олії [7]. Наразі завдяки допомозі партнерів Україна залишається ключовим постачальником на світових ринках зерна та соняшникової олії, з часткою понад 10% міжнародної торгівлі. У 2023 р. експортовано 16,1 млн т пшениці до 65 країн, 26,2 млн т кукурудзи до 80 країн і 5,7 млн т соняшникової олії до 130 країн світу [11].

Разом з цим, воєнні дії, які відбуваються в Україні внаслідок широкомасштабної агресії російської федерації 24 лютого 2022 р., призвели до погіршення продовольчої безпеки в Україні, яке спричинене, зокрема, порушеними логістичними ланцюгами, зруйнованими інфраструктурою, господарствами та виробництвами, зменшення кількості виробленого продовольства на працюючих підприємствах. На червень 2023 р. сума прямих збитків, завданих агропромислому комплексу України, складає 8,7 млрд дол. США (втрати, пов'язані зі знищенням та пошкодженням сільськогосподарської техніки, складають понад 4,7 млрд дол. США; втрати через знищення та крадіжки виробленої продукції оцінюються в 1,9 млрд дол. США). Непрямі втрати агропромислового комплексу оцінюються в 40,3 млрд дол. США [8].

Таблиця 2

**Динаміка посівної площі сільськогосподарських культур
під урожай 2024 р. за категоріями господарств, тис. га.**

	Господарства усіх категорій		Підприємства		Господарства населення	
	2024	2024 у % до / 2023	2024	2024 у % до / 2023	2024	2024 у % до 2023
Культури зернові та зернобобові	11027,6	100,4	7931,4	101,0	3096,2	98,9
пшениця	4860,6	104,2	3714,1	106,0	1146,5	98,8
кукурудза	4026,4	97,9	3083,3	96,6	943,1	102,4
ячмінь	1396,8	93,4	627,9	90,6	768,9	95,8
жито	71,6	90,0	34,0	87,5	37,6	92,4
овес	172,9	104,7	63,0	119,8	109,9	97,7
гречка	87,8	59,3	57,3	49,5	30,5	94,6
сорго	18,0	126,7	14,7	136,7	3,3	95,8
просо	89,3	100,6	79,9	101,5	9,4	92,9
рис	3,0	137,1	3,0	137,1	–	–
Культури технічні	9165,5	102,9	8264,4	103,3	901,1	99,2
Соя	2635,0	143,1	2455,5	147,6	179,5	100,6
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	1254,4	87,4	1248,0	87,4	6,4	95,8
Соняшник	4892,6	93,7	4194,2	92,9	698,4	98,8
Льон-довгунець	0,4	43,4	0,4	43,4	–	–
Буряк цукровий фабричний	254,3	101,6	242,6	101,8	11,7	98,4
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	1637,8	100,0	45,5	105,2	1592,3	99,8
Культури кормові	1214,9	95,5	322,5	90,6	892,4	97,4

Джерело: сформовано на основі [5]

За оцінками ФАО, через війну сільські домогосподарства в Україні зазнали близько 2,25 млрд дол. США збитків. З них близько 1,26 млрд дол. США збитків завдано в галузі рослинництва та 0,98 млрд дол. США – тваринництва. В Україні 25% сільськогосподарських домогосподарств зупинили або зменшили обсяги виробництва продукції через війну, у прифронтових областях – 38% [14].

Динаміка експорту основних агропродуктів з України відображає зміни в обсягах та вартості вивезення сільськогосподарської продукції за кордон. Вона може залежати від різних факторів, таких як врожайність, зміни на світових ринках, політична та економічна ситуація, а також міжнародні торговельні угоди. Україна є одним із провідних експортерів таких продуктів, як зернові, олійні культури,

м'ясо та молочні вироби, і зміни в експорті цих товарів можуть мати значний вплив на економіку країни. На рис. 1 наведено динаміку експорту основних агропродуктів за грудень 2023 року по квітень 2024 рік.

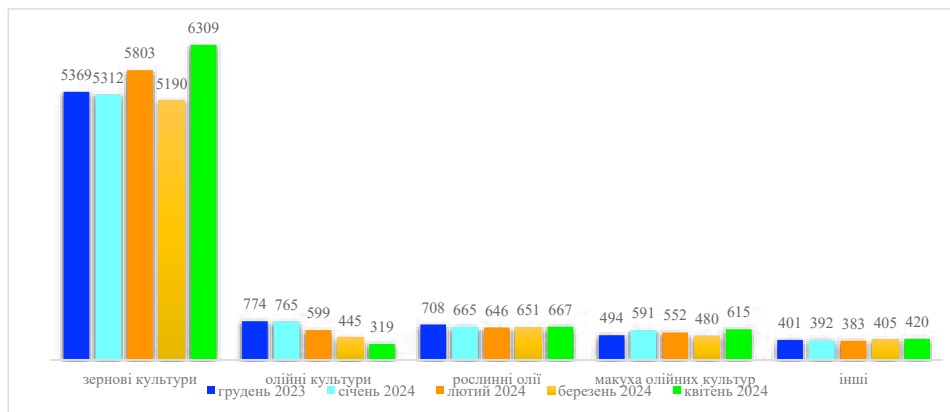

Рис. 1. Динаміка експорту основних агропродуктів, грудень 2023 р. – квітень 2024 р., тис. т.

Джерело: сформовано на основі [4]

Серед усіх категорій зменшився експорт лише олійних культур. Зернові культури склали 6,3 млн тонн, з яких 63% припадає на кукурудзу, 31% на пшеницю, і 4% на ячмінь. Це на 22% більше порівняно з попереднім місяцем. Олійні культури становлять 318,5 тис. тонн, включаючи сою (42%), ріпак (42%) та насіння соняшнику (12%). Рослинні олії склали 666,7 тис. тонн, з яких 94% – це соняшникова олія, 4% – соєва, і 1% – ріпакова. Відзначено зростання на 2%. Макуха після вилучення рослинних олій становить 614,6 тис. тонн, з яких 91% складає соняшникова макуха, а 9% – соєва. Інші види агропромислової продукції склали 420,3 тис. тонн, що на 4% більше порівняно з попереднім місяцем [4].

Для реалізації соціально-економічного потенціалу аграрного сектора необхідно впроваджувати нові підходи до його розвитку. Однією з ключових перспектив є активне залучення інноваційних технологій у сільське господарство. Використання сучасних технологій, таких як точне землеробство, цифровізація аграрного виробництва та впровадження систем управління ресурсами, може суттєво підвищити ефективність виробництва та зменшити витрати [3].

Іншим важливим напрямом є розвиток кооперативного руху в сільському господарстві. Об'єднання дрібних та середніх фермерів у кооперативи дозволить підвищити їхню конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках, забезпечити доступ до сучасних технологій і ринків збуту, а також знизити витрати на виробництво і реалізацію продукції [12]. Перспективи розвитку аграрного сектора України наведено у табл. 3, де наголошено, що одним із ключових напрямків є інновації та технології.

Для ефективного використання соціально-економічного потенціалу аграрного сектора необхідно докласти зусиль у окремих напрямках (рис. 2), серед яких ключовим є покращення доступу до фінансування.

Таблиця 3

Перспективи розвитку аграрного сектора

№	Перспективні напрями	Сутнісна характеристика
1	Інновації та технології	Впровадження сучасних агротехнологій, таких як точне землеробство, автоматизація виробничих процесів, використання дронів та супутникових даних для моніторингу стану посівів, може значно підвищити ефективність виробництва та зменшити витрати.
2	Розширення ринків збуту	Збільшення експорту продукції на нові ринки, зокрема в Азії та Африці, може зменшити залежність від традиційних ринків, таких як Європейський Союз. Це дозволить знизити ризики, пов'язані з коливаннями світових цін та політичними факторами.
3	Розвиток переробної промисловості	Стимулювання розвитку переробної промисловості дозволить збільшити додану вартість продукції та зменшити експорт сировини. Це також створить додаткові робочі місця та сприятиме зростанню доходів населення в сільській місцевості.
4	Екологічна стійкість	Впровадження практик сталого землеробства, зменшення використання хімічних добрив та пестицидів, а також розвиток органічного виробництва може не лише зберегти екосистеми, але й підвищити конкурентоспроможність української продукції на світових ринках, де зростає попит на екологічно чисті товари.

Джерело: сформовано на основі [6]

Рис. 2. Можливості підвищення ефективності використання соціально-економічного потенціалу

Джерело: сформовано на основі [9]

Підвищення ефективності використання аграрного потенціалу України потребує системного підходу, який передбачає співпрацю між державою, приватним сектором і науковими установами. Важливим елементом є створення сприятливих умов для залучення інвестицій у сільське господарство. Держава повинна забезпечити стабільне правове поле, прозорі умови ведення бізнесу, а також надавати підтримку в розробці інфраструктурних проєктів [13]. Крім того, важливою є підтримка розвитку людського капіталу в аграрному секторі. Це включає освітні програми для молодих фахівців, підвищення кваліфікації працюючих спеціалістів, а також підтримку наукових досліджень і розробок у сфері сільського господарства.

Висновки і пропозиції. Аграрний сектор України має величезний соціально-економічний потенціал, реалізація якого можлива завдяки впровадженню сучасних технологій, розширенню ринків збуту, розвитку переробної промисловості та екологічної стійкості. Для підвищення ефективності використання потенціалу необхідні комплексні заходи, спрямовані на модернізацію інфраструктури, покращення доступу до фінансування, підвищення рівня освіти та захист прав власності. Тільки за умови реалізації цих заходів аграрний сектор зможе стати рушійною силою економічного зростання України та забезпечити стабільний розвиток країни в умовах глобальних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гончарук І.В., Томашук І.В. Формування стратегії економічного розвитку сільськогосподарського підприємства для підвищення його конкурентоспроможності. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. № 4 (62). С. 7-24.
2. Гончарук І.В., Томашук І.В. Вплив інноваційних процесів на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2023. № 1. (63). С. 30-47.
3. Гончарук І.В., Томашук І.В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4 (32). С. 19-30.
4. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/> (дата звернення: 16.08.2024).
5. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (дата звернення: 15.08.2024).
6. Дятлова В.В., Дятлова Ю.В. Економічний потенціал АПК України для забезпечення продовольчої, економічної та національної безпеки. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2015. № 2. С. 43-48.
7. Загроза продовольчій безпеці світу / Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> (дата звернення: 15.08.2024).
8. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на червень 2023 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf (дата звернення: 15.08.2024).
9. Калетнік Г.М. Стратегіко-інституційні засади ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 1. С. 3-15.
10. Лункіна Т.І. Соціально-економічний розвиток аграрного сектора України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2015. Вип. 11(5). С. 82-85.

11. На розмінованих землях України вже можна виростити 1 млн т зерна / Прес-служба Апарату Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html (дата звернення: 15.08.2024).

12. Сахно А.А., Павлюк І.О. Визначення ефективності економічної діяльності малих сільськогосподарських підприємств методом аналізу середовища функціонування. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2021. № 2 (56). С. 37-49.

13. Томашук І.В., Хаєцька О.П. Вплив аграрного сектору економіки на сталий розвиток сільських територій. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-1>

14. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine. Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. FAO. URL: <https://doi.org/10.4060/cc3311en> (дата звернення: 15.08.2024).
